

УДК 316.344.24

А. М. Ноур, канд. пед. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО СТАТУСУ ТА НЕРІВНОСТІ ЗА ДОХОДАМИ

Визначено особливості впливу соціально-трудоного статусу та нерівності за доходами на соціальне самопочуття та економічну поведінку економічно активного населення України. Проаналізовано специфіку взаємозв'язку між матеріальним становищем економічно активного населення та соціальним самопочуттям, оцінками власного стилю життя та поглядів на майбутні можливі зміни у життєдіяльності та добробуті. Визначено проблемні питання, що загострюються в умовах фінансово-економічної кризи в залежності від соціально-трудоного статусу та розшарування за доходами.

Ключові слова: соціальне самопочуття, економічна поведінка, нерівність за доходами.

Постановка проблеми. Економічні зміни трансформаційного періоду (1999–2009 рр.) загострили низку соціально-економічних проблем України, у тому числі зайнятості, оплати праці, безробіття, адаптації населення до кризового стану ринку праці, формування і розвитку цього ринку відповідно до потреб соціально-економічного зростання.

Незважаючи на те, що номінальні доходи українського населення у II кварталі 2009 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року зросли на 6,1%, розмір реальної заробітної плати в Україні за січень – червень 2009 р. зменшився на 10,1% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року [1]. До кінця 2009 р. зниження реальної заробітної плати очікувалося на 10–11% з урахуванням темпів інфляції на рівні 15% [2]. Зазначені тенденції зберігаються й у 2010 р. Так, за даними Держкомстату України, зменшення реальної зарплатні найманих працівників у січні 2010 р. становило 13,3% порівняно з груднем 2009 р. Процеси збідніння населення, збільшення майнового розшарування та очікувані втрати в параметрах рівня життя населення можуть започаткувати незворотні тенденції у процесі відтворення людини,

пов'язані з його глибинною деградацією, масштабною руйнацією продуктивних сил суспільства, небезпечною дестабілізацією соціально-політичної ситуації в країні тощо.

У стислі історичні строки в Україні відбувається радикальна реорганізація соціальної структури суспільства. Незавершеність і перехідність цього процесу супроводжується кризою традиційних норм, зразків поведінки, ролей, статусів, системи соціального контролю в цілому. Це характерно для більшості країн пострадянського простору і може бути визначено як криза соціальної ідентичності [3].

Соціальну трансформацію характеризує не тільки поява раніше неможливих позицій у системі стратифікації – насамперед класу власників і полярних їм прошарків „нових бідних” та маргіналів, – а й відповідний стиль адаптації до виникаючих статусно-ролевих позицій, який припускає переоцінку і перегрупування підстав як соціальної, так і особистісної ідентичності. Реструктуризація суспільної власності спричинила появу нових соціальних груп – власників і найманих працівників, сформувала їхні взаємозв'язки (панування й підпорядкування, конфліктність, співробітництво); зумовила основні критерії соціально-класового, групового членування суспільства; укорінила соціальну нерівність [4, с. 58].

З точки зору соціології праці, економічна поведінка характеризується як комплекс цілеспрямованих індивідуальних і групових дій, що визначають спрямованість та інтенсивність реалізації людського фактора в процесі трудової діяльності [6]. Трудові відносини викликають інтерес у представників різних галузей соціального знання, й для цього є вагомими підстави, тому що вміння керувати суспільством суттєво важливіше, ніж висока технологія виробництва. Як зазначив відомий фінський соціолог Ерккі Асп, праця – це центральне явище соціального життя, без якого важко уявити суспільний устрій, розвиток соціуму та людини, динаміку соціально-політичних та соціально-культурних процесів [7, с. 5].

Важливим аспектам проблеми ролі людського фактора в економічному зростанні України (людський розвиток і людський капітал, розвиток економіки знань, економічна активність населення, продуктивна праця та її мотивація, зайнятість та її регулювання тощо) останніми роками присвячується так багато уваги в ґрунтовних монографіях [8; 9; 10] потужних наукових колективів, керованих відомими вітчизняними економістами В.М. Гейцем, А.С. Гальчинським, Б.М. Данилишиним, Б.Є. Кваснюком, Е.М. Лібановою та ін. Не стоять осторонь дослідження цієї проблеми й вітчизняні соціологи. Зокрема, значний науковий доробок щодо життєвих і поведінкових стратегій різних категорій працездатного населення, їх структури, типології та основних тенденцій змін здійснено науковими колективами Інституту соціології НАН України, Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, багатьма іншими українськими науковцями.

Сферу зайнятості, зокрема її структуру як чинник соціальної нерівності, доцільно розглядати за різними напрямками: за галузями економіки, за видами власності, за типом зайнятості. Проте суть соціального аспекту зазначеної проблеми виявляється у певній відповідності соціально-економічної стратифікації суспільства за доходами і професійно-кваліфікаційної диференціації зайнятого населення [4, с. 56]. Більш

того, стверджується, що закріпленість різних груп людей за відповідними родами діяльності є основою соціальної нерівності. Саме соціально-економічний поділ праці не тільки наслідок, а й причина присвоєння одними людьми влади, власності, престижу і відсутності ознак просування інших у суспільній ієрархії [4, с. 57–58].

Соціологічний аспект проблеми ідентифікації індивіда з тією чи іншою економічною групою пов'язаний з достовірністю та обґрунтованістю емпіричної інформації щодо віднесення його до певної страти та факторами, що детермінують даний процес. Тому питання достовірності та обґрунтованості ідентифікації з економічною групою потребує перенесення його в площину верифікації суб'єктивних (оціночних) показників матеріального становища, рівня та якості життя.

Незважаючи на дискусію, що триває в наукових колах відносно об'єктивності використання для стратифікаційного аналізу „суб'єктивних” шкал матеріального становищанаосновісамоідентифікаціїреспондентів,багато досліджень підтверджують правомірність застосування такого підходу Узагальнюючи результати проведеного аналізу використання дослідниками одномірних та багатомірних критеріїв дослідження соціально-економічної нерівності, можна говорити про можливість застосування як перших, так і других. Як зазначив відомий російський політолог і соціолог Л. А. Гордон [5], при використанні багатомірних підходів для вивчення матеріального становища не потрібно вважати їх більш привабливими у порівнянні з одномірними критеріями. Відомо, що багато з варіантів багатомірного аналізу мають чималі слабкості, що обумовлені, у першу чергу, залежністю їх результатів від набору вихідних ознак та методів виміру зв'язків між об'єктами дослідження.

Соціологічний підхід щодо дослідження економічної свідомості та поведінки припускає можливість визначення факторів, що їх формують. Він заснований на думках, відносинах, уявленнях як у сьогоденному, так і ретроспективно-прогностичному аспектах. Встановлено, що багато з ретроспективно-прогностичних показників, пов'язаних з трудовою сферою (перспективи службового росту, мотиви трудової діяльності, життєві економічні стратегії, готовність до підприємництва тощо), і більш узагальнені характеристики рівня та якості життя диференційовані за соціальними і соціально-професійними групами. Проте, формування оціночних суджень являє собою результат доволі складного, іноді суперечливого процесу. В одних випадках простежується взаємозв'язок показників об'єктивного та суб'єктивного характеру, суб'єктивних показників між собою, а в інших – ні [11, С. 161–163]. Виходячи із зазначеного, актуалізується питання дослідження зв'язку та взаємозалежності між суб'єктивними характеристиками рівня та якості життя, матеріального становища окремих соціально-професійних груп і їх економічною поведінкою, з'ясування факторів, що впливають на зазначений зв'язок.

Мета дослідження – визначити особливості взаємозв'язку між соціально-професійними характеристиками зайнятості, які впливають на процеси соціальної стратифікації за доходами та соціальним самопочуттям, і економічною поведінкою населення України на ринку праці.

Методика. Задля вирішення зазначених вище завдань були використані дані соціологічного опитування „Думка населення: серпень 2009 р.“, здійсненого Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Центром „Соціальний моніторинг“. Опитування проводилося з 15 по 25 серпня 2009 р. у 26 територіально-адміністративних одиницях України: 24 областях, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 10 444 респонденти віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 0,59–0,98 відсотка.

Для проведення аналізу сформовано вибірку з економічно активного населення, що складається з осіб обох статей віком від 18 років і старше, які впродовж певного періоду часу становлять пропозицію робочої сили на ринку праці. До складу економічно активного населення (робочої сили) входять тільки ті особи, які займалися економічною діяльністю або шукали роботу і були готові приступити до неї, тобто класифікуються як „зайняті“ та „безробітні“ і таким чином відповідали визначенню МОП. Вибірка з економічно активного населення складала 6243 респонденти, з яких 5593 – працюючі особи, а 650 – безробітні.

Результати дослідження. Розподіл економічно активного населення України за рівнем матеріального становища здійснено з розподілом відповідей респондентів на запитання: „Якщо матеріальне становище середньостатистичної родини в Україні прийняти за певний середній показник, то як Ви, у порівнянні з ним, оцінюєте матеріальне становище Вашої родини?“. У цілому серед працюючого населення 55% віднесли себе до середнього прошарку за рівнем матеріального становища родини. Проте, загалом 39% населення, що знаходиться на ринку праці та має роботу, віднесли себе до груп з рівнем матеріального становища нижче за середнє та низьке. Сумарно такі оцінки матеріального становища своєї родини дали 51% працівників з числа технічного персоналу, 48% працівників промисловості/сільського господарства, 45% самозайнятих. Тобто приблизно кожна друга сім'я, де її членом є хтось із зазначених вище категорій працівників, характеризується низьким рівнем поточного споживання, мінімальним майновим накопиченням, нестачею фінансових ресурсів. Те, що майже 40% працюючого населення віднесли себе за матеріальним становищем до групи з рівнем нижче середнього та низьким, свідчить про існування в Україні феномену „працюючі бідні“. Отже в країні зберігається достатньо висока питома вага „поганих“ робочих місць з низькокваліфікованою та низькооплачуваною працею. В умовах кризи зазначена проблема суттєво загострюється.

Наявність низькодохідних груп серед працюючих зафіксована й у стратифікаційній системі зайнятості Росії. Фахівці стверджують, що одна з проблемних тенденцій у сфері зайнятості пов'язана з існуванням феномену працюючих бідних, що відбувається через низьку якість зайнятості при рівні заробітної плати нижче за прожитковий мінімум та визначається у вигляді прихованого безробіття на підприємствах економічно збиткових галузей. До „нових бідних“ відносять працівників робітничих професій та бюджетників, „депривованих не тільки в матеріальному плані, а й в інших аспектах, у тому числі принижених

морально” [12]. Дослідження нерівності за доходами в різних секторах економіки визначило, що феномен працюючих бідних спостерігається як у ринковому (29%), так і неринковому (32%) секторах економіки. [13].

Одним з показників прояву адаптаційних процесів, можливостей пристосування населення до трансформацій, є соціальне самопочуття та погляди на майбутнє різних груп економічно активного населення. Результати досліджень в Україні свідчать, що за рівнем матеріального становища сім’ї найбільш успішними „адаптантами”, яких влаштовує стиль життя, є респонденти з оцінкою “вище за середнє” – 60%. Із зниженням рівня матеріального становища родини та погіршенням рівня добробуту зростає кількість респондентів, не задоволених власним стилем життя (33% із матеріальним становищем „нижче за середнє” та 54% з низьким матеріальним становищем). Отже, матеріальне становище родини (за самооцінкою респондентів) є важливою ознакою соціального самопочуття та ступеня задоволеності власним стилем життя. Саме рівень доходу працюючого населення значною мірою обумовлює рівень і якість життя, потужно впливає на самопочуття та диференціює, обумовлює різні стратегії адаптації сімей.

На соціальне самопочуття та особливості адаптації сімей до сучасного життя значною мірою впливає й характер зайнятості населення. Найвищі показники задоволеності життям демонструють керівники різного рівня та підприємці. Як зазначалося вище, вони ж частіше за інші категорії економічно активного населення ідентифікували себе як групу з певною мірою достатнім рівнем матеріального становища (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання: „Якою мірою Вас влаштовує стиль життя, який Ви нині ведете?”, % (за соціально-трудовим статусом)

Соціально-трудовий статус	Ступінь задоволеності стилем життя			
	Влаштовує*	Частково влаштовує/частково – ні	Не влаштовує**	Важко відповісти
У цілому населення, що має роботу, у тому числі:	31	41	27	1
керівник організації/структурного підрозділу	51	31	18	-
підприємець	42	41	17	-
спеціаліст	33	41	25	1
службовець	31	40	28	1
самозайнятий	26	48	25	1
технічний персонал	24	46	28	2
працівник промисловості/сільського господарства	27	42	30	1
Безробітний	17	32	50	1
<i>Економічно неактивні</i>	30	38	31	1

* Сума відповідей респондентів, які відповіли: „Повністю влаштовує” та „Більшою мірою влаштовує”.

** Сума відповідей респондентів, які відповіли: „Більшою мірою не влаштовує” та „Зовсім не влаштовує”.

Проте, майже третина респондентів серед працівників промисловості/ сільського господарства, технічного персоналу та службовців зазначили, що їх не влаштовує власний стиль життя. Тобто стурбованість своїм матеріальним становищем зазначених категорій працюючого населення викликає елементи невпевненості, нестійкості становища в соціумі. Отже, результати дослідження визначили наявність зв'язку між характером зайнятості, матеріальним становищем та соціальним самопочуттям економічно активного населення України.

Не менш важливим проявом адаптаційних можливостей економічно активного населення є сприйняття зазначеними категоріями працівників власних позицій щодо оцінок змін у житті за останній місяць. Суб'єктивне сприйняття життєвих змін актуалізується у зв'язку з визначенням респондентами оцінок в умовах кризового стану економіки та впливу цього стану на суспільне життя.

Зазначимо, що фінансово-економічна криза зачіпає, насамперед, найбільш вразливі прошарки населення з низьким поточним споживанням та матеріальним статусом. Якщо серед респондентів з матеріальним становищем вище за середнє 37% зазначили про зменшення добробуту сім'ї за останній місяць (див. табл. 2), то серед респондентів з низьким матеріальним статусом їх удвічі більше (76%). Тобто доходи, добробут, структура і масштаби економії на основних поточних витратах у бідних сім'ях зазнали більш значних негативних змін та негативних тенденцій.

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання: „Як змінилося життя Вашої родини в поточному місяці (за останні 30 днів) порівняно з попереднім місяцем?“, % (за матеріальним становищем родини)

Оцінка респондентами змін у житті	Самооцінка респондентами матеріального становища родини			
	Вище за середнє*	Середнє	Нижче за середнє	Низьке**
Суттєвих змін не відбулося	56	38	34	23
Добробут зріс	7	2	2	1
Добробут зменшився	37	60	64	76

* Сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: „дуже високе“, „високе“ й „вище за середнє“.

**Сума відповідей респондентів, які визначили матеріальне становище своєї родини як: „низьке“ й „дуже низьке“.

Про зменшення добробуту власних сімей протягом останнього (перед опитуванням) місяця засвідчує 61% працюючого населення країни. За соціально-трудовим статусом про значні матеріальні обмеження та зменшення добробуту сімей зазначили 67% працівників промисловості/сільського господарства, по 63% технічного персоналу та службовців (табл. 3). Тобто зазначені категорії сімей в умовах кризи переміщуються до груп з нижчим матеріальним статусом та частіше характеризуються станом психологічного занепаду. До більш удачливих „адаптантів“ належать керівники різного рівня та підприємці. Вони частіше за інші категорії

економічно активного населення говорять про те, що суттєвих змін не відбулося, а деякі про те, що добробут зріс. Звертає на себе увагу те, що в оцінці змін у житті в умовах кризи настрої самозайнятих наближені до оцінок керівників різного рівня та підприємців. Напевно, спрацьовує та обставина, що вони як до кризи, так і в період кризи самостійно визначають місце прикладання праці, фактори особистого успіху, у тому числі матеріального добробуту та через це не відчули суттєвих змін.

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: „Як змінилося життя Вашої родини в поточному місяці (за останні 30 днів) порівняно з попереднім місяцем?“, % (за соціально-трудоим статусом)

Соціально-трудоий статус	Оцінка респондентами змін у житті		
	Суттєвих змін не відбулося	Добробут зріс	Добробут зменшився
У цілому населення, що має роботу, у тому числі:	37	2	61
керівник організації/ структурного підрозділу	40	3	57
підприємець	50	5	45
спеціаліст	40	1	59
службовець	34	3	63
самозайнятий	41	5	54
технічний персонал	35	2	63
працівник промисловості/ сільського господарства	31	2	67
Безробітний	31	2	67
<i>Економічно неактивні</i>	33	2	65

Рівень доходів економічно активного населення та матеріальне становище сім'ї (майнове розшарування) значно диференціює та актуалізує ті чи інші проблеми, пов'язані з кризою. Наприклад, усі прошарки працюючого населення за матеріальним становищем (від вищого за середнє до низького) зазначають загострення проблем, пов'язаних з купівельною спроможністю та ціновим фактором. Майже однаковою мірою зазначені групи (за матеріальним становищем) вказують на зростання цін на продукти харчування (на рівні 95–98% складу групи); збільшення комунальних платежів (на рівні 77–85%); зростання цін на ліки, медичні послуги (на рівні 80–95%); збільшення оплати за навчання (на рівні 48–57%).

Якщо проблеми зростання цін та зниження купівельної спроможності майже однаковою мірою зачіпають високодохідні та низькодохідні групи населення, то стосовно умов та становища на ринку праці найбільш чутливими до кризових явищ виявилися сім'ї з середнім та низьким рівнем доходу. Так, на затримки з виплатами заробітної плати вказують 45–50% респондентів з низьким та середнім рівнем

кадрів) шляхом її адаптації до нових соціально-економічних умов. На часі розробка науково обґрунтованих довготермінових прогнозів потреб економіки в робочій силі за сферами зайнятості, галузями та професіями.

Реформування економіки та суспільства в цілому залежить від особливостей (способу, характеру, мотивації тощо) вибору індивідами тих чи інших економічних дій, загалом готовності населення країни до участі в економічній діяльності в умовах, що змінилися. Установлено, що сучасна економічна поведінка більшості українського населення не відзначається превалюванням активних адаптаційних стратегій. З початком кризи у виборі життєвих економічних стратегій збільшуються орієнтації доринкового, традиційного типу. За даними опитування 2009 р., виявилось, що орієнтації населення на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою повертаються до рівня 1999 р.

Економічна поведінка на ринку праці залежить також від майнового розшарування та рівня доходів. Більш заможні прошарки населення з рівнем матеріального становища вище середнього віддають перевагу роботі з певними ризиками заради високого доходу (40%); групи з середнім матеріальним становищем (44%) та нижчим за середнє (43%) орієнтуються на роботу з постійним заробітком у поєднанні з додатковим заробітком (множинна зайнятість); майже половина (49%) респондентів з низькими доходами дотримуються в економічній поведінці настанов на роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою. Отже, різне соціально-економічне та матеріальне становище детермінує економічну активність працюючого населення, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей.

Фахівці Інституту соціології НАНУ стверджують, що різне соціально-економічне та матеріальне становище обумовлює не тільки неоднакові можливості доступу до економічних знань, а й, що головне, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей, а значить і різні класові культури [14, с. 16]. Соціальна незахищеність, повсякденне життя як балансування на межі виживання є причиною того, що 68,8% опитаних найманих працівників відмічали недостатню впевненість у власному майбутньому. У підгрупі респондентів, які були вимушено безробітними, зазначений показник сягав 79,5%. Низкі показники задоволеності роботою та малозабезпеченість значної частини найманих працівників на фоні матеріального піднесення незначної частки бізнесменів, переважно орієнтованих на отримання прибутку, є яскравим підтвердженням думки 63,3% експертів, які вважають, що в сучасній Україні існують дві окремі економічні культури – культура багатих і культура бідних [14, с. 197].

Отже, кризовий стан у сфері праці обмежує можливості самореалізації особистості, впливає на спрощення мотиваційних механізмів, посилює прагматичний компонент трудової мотивації з орієнтацією на збереження навіть непривабливого робочого місця. Внаслідок кризових явищ економічно активне населення змушене братися за будь-яку роботу, збільшуючи таким чином розрив між бажаним (висококваліфікована, добре оплачувана робота) та наявним (будь-яка робота за будь-які гроші).

Висновки, пропозиції

1. Проведений аналіз розподілу економічно активного населення за рівнем матеріального становища дозволив виділити 3 групи працюючого населення за доходами та власним добробутом. Отримані результати свідчать, що належність до 3 дохідних груп (матеріальне становище вище за середнє, середнє та нижче за середнє) тісно пов'язана із соціально-професійним статусом працюючого населення, а вид (тип) трудової діяльності є важливим чинником соціально-економічної нерівності.

2. Малозабезпеченість (низькі доходи) значної частини працюючого населення є основним чинником незадовільного самопочуття, низької оцінки власного стилю життя та негативних поглядів на майбутні можливі зміни в життєдіяльності та добробуті.

3. Матеріальне становище економічно активного населення (майнове розшарування) значно диференціює та актуалізує ті чи інші проблеми в умовах кризи. Низькодохідні прошарки працюючого населення є менш захищеними і частіше потерпають від таких проблем у сфері праці: звільнення, затримки із виплатами заробітної плати, зниження оплати праці при тих же обсягах роботи, переведення на скорочений робочий день чи тиждень, відправка в неоплачувану відпустку. Найвищий ранг незахищеності на ринку праці має технічний персонал та працівники промисловості/сільського господарства.

4. Установлено, що приблизно половина як високодохідних, так і низькодохідних сімей платить за навчання дітей. За цих умов бідність працюючого населення порушує принцип „рівних стартових можливостей” для дітей з низькодохідних сімей, а процес конструювання соціальної ієрархії набуває ознак спадковості щодо бідності та заможності.

5. Стосовно відповідності рівня кваліфікації роботі, що виконується працівниками, встановлено, що 34% працюючого населення не використовує набуті професійні знання у своїй теперішній роботі. Рівень загальної та професійної підготовки робочої сили часто не відповідає вимогам ринку праці та конкретного робочого місця. Якщо набута кваліфікація і відповідає роботі, то відданість основній професії значної частини працюючих не забезпечує належних доходів та відповідного (навіть середнього) рівня життя.

6. Економічна поведінка більшості українського населення загалом усе ще не вельми активна, хоча протягом останнього десятиліття (до початку кризи) сталися певні зрушення в бік вибору більш активних життєвих економічних стратегій – чисельність згодних мати невелику, але гарантовану заробітну плату зменшилася з близько половини до третини опитаних, натомість стало відчутно більше тих, хто намагається реалізувати можливості додаткового заробітку до основної заробітної плати, і вдвічі зросла чисельність згодних активно „робити капітал”, незважаючи на ризик і труднощі. Проте з початком кризи економічні орієнтації на ринку праці мають тренд у бік зниження ініціативності та зростання стратегії очікування.

7. Установлено, що приналежність до певної групи за матеріальним становищем достатньо добре передвіщає вірогідність різних типів економічної поведінки, а тому й стилів життя. При переході від низькодохідних груп до високодохідних зростає

вагомість фактора ризикованої поведінки, особистого успіху, досягальної мотивації у сфері праці.

З огляду на зроблені висновки необхідно по-новому розглядати проблему бідності, гострота якої в період ринкових перетворень українського суспільства в міру нерегульованого зростання диференціації доходів та майнового розшарування населення все більше посилюється. Відомо, що основним інструментом подолання бідності та підвищення ефективності виробництва є заробітна плата. Сьогодні навіть її середня величина не забезпечує нормальних умов відновлення робітників та членів їх родин. Знецінення праці знижує економічну відповідальність працівника за роботу, що виконується, негативно впливає на продуктивність суспільної праці. Низька оплата праці не дозволяє перейти на ринкові механізми функціонування галузей соціальної сфери, розвивати надання платних послуг тощо. Бідність обмежує доступ значної частини населення до доброякісних послуг освіти, охорони здоров'я, заважає успішній соціалізації дітей та молоді. Низький рівень доходів значної частки працюючого населення є причиною посилення соціальної напруженості та нерівності, гальмує розвиток внутрішнього ринку країни та формування середнього класу.

На думку науковців, необхідно забезпечити комплексний підхід до вдосконалення оплати праці та підвищення на цій основі реальної заробітної плати. Насамперед, загострюється завдання оптимізації взаємозв'язку реформування (включаючи регулювання) заробітних плат та оподаткування, інвестиційно-інноваційної діяльності, ринку праці, зайнятості та ціноутворення. Концепція удосконалення заробітної плати має будуватися на вартості робочої сили. Відповідно до зазначеної концепції основними завданнями удосконалення системи заробітної плати є такі: 1) формування повноцінного ринку праці та активізація політики держави щодо його регулювання в умовах соціально-економічних трансформацій, що дасть можливість більш ефективно використовувати ринкові регулятори заробітної плати; 2) вдосконалення діючих та розробка нових законодавчих і нормативно-правових актів з установа мінімальних державних гарантій в оплаті праці, прожиткового мінімуму, індексації заробітної плати; 3) вдосконалення організації оплати праці працівників бюджетної сфери, керівників підприємств, що засновані на державній та комунальній власності; 4) законодавче забезпечення системи соціального партнерства та подальший розвиток на цій основі договірної регулювання заробітної плати та її захисту; 5) забезпечення дійового контролю за дотриманням чинного трудового законодавства щодо оплати праці [15, с. 193–194].

Окрім цього, органами влади усіх рівнів має проводитися свідомо політика щодо створення соціально-економічних умов для підвищення економічної ініціативи економічно активної частини населення, яка в перспективі має створити підґрунтя для формування середнього класу.

Зазначена політика має бути спрямована на вирішення таких завдань:

– стабілізація та підвищення рівня життя населення на основі економічного зростання шляхом збільшення реальної заробітної плати та проведення послідовних цілеспрямованих реформ в соціальній сфері;

- проведення моніторингу показників бідності та соціального розвитку, контроль та регулювання процесів майнового розшарування, поляризації окремих груп працюючого населення за доходами в розрізі регіонів та видів економічної діяльності;
- зменшення надмірної диференціації доходів населення, яка провокує несправедливу нерівність та соціальну нестабільність у суспільстві;
- посилення контролю за дотриманням законодавства щодо встановлення розміру мінімальної заробітної плати з урахуванням потреб працівників і їхніх сімей та нормативно-правового поля в частині своєчасної виплати заробітної плати, її компенсації та індексації;
- підвищення купівельної спроможності населення, що, у свою чергу, сприятиме розширенню виробництва та збільшенню бюджетних надходжень;
- зниження рівня безробіття шляхом стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу.

Задля вирішення зазначених завдань потрібно розробити та реалізувати систему програмних заходів щодо збільшення доходів населення, подолання бідності, підвищення економічної активності та формування середнього класу. Державі потрібна спеціальна національна програма реструктуризації виробництва та зайнятості за видами економічної діяльності, що має орієнтуватися на висококонкурентні та високодохідні робочі місця. Необхідно визначити політику зайнятості населення, що має орієнтуватися на вирішення проблем розвитку вітчизняного ринку праці, раціональне використання трудових ресурсів, примноження людського та соціального капіталу. Зазначена політика має відповідати сучасним тенденціям, з урахуванням процесів глобалізації, фактора вступу України у СОТ, можливого зростання міграції іноземної робочої сили в умовах загострення демографічних проблем та прогнозування зменшення чисельності працездатного населення країни.

1. Реальні доходи українців у II кв. 2009 р. зменшилися на 8,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/2009/09/30/592891.shtml>
2. Зниження реальної зарплати в Україні до кінця 2009 р. сягне 11%, – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/finance/2009/09/30/592572.shtml>
3. Аврамова Е. М. Соціальна мобільність в умовах російського кризиса / Е. М. Аврамова. // Общественные науки и современность. 1999. – № 3. – С. 5–12.
4. Чепурко Г. Соціальна нерівність і сфера зайнятості / Г.Чепурко. // Укр. суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра. екон. наук В. Ворони, д-ра соціол. наук М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України. 2008. – С. 56–66.
5. Гордон Л.А. Бедность, благополучие, противоречивость: материальная дифференциация в 1990-е годы / Л.А. Гордон. // Общественные науки и современность. 2001. – № 3. – С. 5–21.
6. Лукашевич М. П. Соціологія праці : підруч. / М.П. Лукашевич. – К. : Либідь, 2004. – 440 с.
7. Асп Э. Социология трудовой жизни : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Асп ; пер. с фин. О. Каялиной. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 136 с.
8. Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К. : Ін-т економіки та прогнозування ; Фенікс, 2003. – 1008 с.
9. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій : кол. наук.-аналіт. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України ; Держкомстат України, 2006. – 355 с.

10. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. д-ра екон. наук Б.Є.Кваснюка. – К. : Фенікс, 2005. – 495 с.
11. *Покровская М. В.* Социологический анализ экономических групп : проблемы идентификации / М.В. Покровская // Тезисы докладов и выступлений на Всерос. социол. конгр. «Глобализация и социальные изменения в современной России»: В 16 т. – М. : Альфа-М, 2006. – Т. 3. Экономическая социология и социология труда. – 248 с.
12. *Максимов Б.И.* Рабочие в период реформ : положение, ориентации, коллективные действия / Б.И. Максимов // Мир России. – 2002. – № 3. – С. 96–121.
13. Доходы и социальные услуги: неравенство, уязвимость, бедность / Г.Е. Бесстремьянная, А.Я. Бурдяк, А.С. Заборовская и др.; рук. авт. кол. Л.Н. Овчарова ; Независ. ин-т социальной политики. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – С. 135.
14. Экономическая культура населения Украины / под ред. акад. НАН Украины В. М. Вороны, д-ра филос. наук, проф. Е. И. Суименко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.
15. *Куликов Г. Т.* Мотивация труда наемных работников : моногр. / Г.Т. Куликов ; отв. ред. Д. П. Богиня. – 2-е изд., перераб. – К. : Ин-т демографии и социальн. исслед. НАН Украины, 2006. – 244 с.

Отримано 05.02.10

А.М. Ноур, канд. пед. наук

СОЦИАЛЬНОЕ САМОЧУВСТВИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОГО СТАТУСА И НЕРАВЕНСТВА ПО ДОХОДАМ

Определены особенности влияния социально-трудового статуса и неравенства по доходам на социальное самочувствие и экономическое поведение экономически активного населения Украины. Проанализировано специфику взаимосвязи между материальным положением экономически активного населения и социальным самочувствием, оценками собственного стиля жизни и взглядов на будущие возможные изменения в жизнедеятельности и благосостоянии. Определены проблемные вопросы, которые обостряются в связи с финансово-экономическим кризисом в зависимости от социально-трудового статуса и расслоения по доходам.

Ключевые слова: социальное самочувствие, экономическое поведение, неравенство в доходах.

А.М. Nour

SOCIAL WELLBEING AND ECONOMIC BEHAVIOR OF THE POPULATION OF UKRAINE: THE IMPACT OF SOCIAL-LABOUR STATUS AND INEQUALITY OF INCOME

Abstract: The impact of particular social-labour status and income inequality on social wellbeing and economic behavior of the economically active population of Ukraine is determined. The specificity of the relationship between the material situation of the economically active population and social well-being, their own estimates of lifestyle and views on possible future changes in the life and welfare were analyzed. Issues that have been accentuated in the conditions of the financial and economic crisis, depending on social-labour status and income stratification are defined.

Key words: social-labour status, stratification, social wellbeing, economic behavior.